

Joh. Aaviku keeleuuendus ja „purukodanlik kirjanik Koidula” sõjariistana Eesti kommunistide sisekähmlustes 1930. aastatel. Vaade Fontankalt

Peeter Väljas

Taustast

Eesti Vabariigile võiduka Vabadussõja lõppedes ja selle käigus Eesti Tööraha Kommuuni kokkuvarisemise järel otsustasid Eesti kommunistide juhid, kooskõlastatult Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei juhtkonnaga, taktikalistel kaalutlustel oma parteiorganisatsiooni Vene emaparteist lahutada. „Iseseisev” EKP konstitueerus 05.09.1920 Tallinnas illegaalselt peetud I kongressil, kus võeti vastu partei programm ja põhikiri ning valiti keskkomitee, kuhu kuulusid V. Kingissepp, J. Anvelt, H. Pöögelmann, J. Kreuks jt. 1920. aastast kuulus EKP sarnaselt teiste maade kommunistlike parteidega autonoomse sektsioonina Kommunistlikusse Internatsionaali. Ideoloogiliselt ja finantsmajanduslikult sõltus EKP täielikult VK(b)P/ÜK(b)P-st. Kuna Eesti Vabariigis oli kommunistlike organisatsioonide tegevus keelustatud, püüdis EKP oma tegevuses kasutada ametiühinguid, legaalseid töölisi- ja variorganisatsioone (Eesti Töölise Partei), valimisliitude (Tööraha Ühine Väerind jt.) kaudu osaletti ka riigi ja kohaliku tasandi esindusorganite valimistel. Eesti ühiskonnas saavutati suurim toetus 1920. aastate algul. Illegaalsel EKP-l oli kõrghetkedel u. 2000 liiget, liikmeskonna arv langes seejärel jär-

sult erinevate tegurite mõjul – muu hulgas Eesti kommunistide vastased repressioonid nii Eestis (eriti pärast 1924. a. 1. detsembri mässukatset) kui ka Venemaal. 1920. aastate teisest poolest alates asus praktiliselt kogu EKP juhtkond väljaspool Eestit, valdavalt Nõukogude Liidus, side Eestis illegaalselt tegutsenud aatekaaslastega oli nõrk või ajuti hoopis katkenud. 1930. aastate lõpuni oli EKP tegevusaktiivsus ja mõju Eesti-siseselt marginaalne. 1940. a. juuni eelsel perioodil oli partei liikmete arv Eestis u. 150.

Kui EKP ideoloogia, strateegilised ja taktikalised eesmärgipüstitused ning tegevus lähtusid Kominterni (sisuliselt ÜK(b)P) suunistest, siis seda innukamalt kulutati ressursse parteisisestest konfliktides, mida osalised tähistasid ka omavahelises suhtluses sageli venekeelse terminiga *схлопа*.

Pärast „iseseisva” EKP tekkimist jäid Venemaal VK(b)P juures tegutsema Eesti osakonnad. Nende tegevust koordineeris VK(b)P Eesti Osakondade (Sektsioonide) Keskkomitee, 1919. aasta lõpust ümber nimetatud VK(b)P KK Eesti Agitatsiooni ja Propaganda Keskbürooks, mille ülesandeks pidi jääma Venemaal asuvate eesti kommunistide suunamine.¹

Niinimetatud „fontannikud” (Keskbüroo asus Petrogradis/Leningradis Fontanka

¹ 1927. a. ulatus eestlaste arv ÜK(b)P-s 4044 liikmeni. – V. Maamägi. Uut elu ehitamas. Tallinn, 1980, lk. 129.

kanali äärsel tänaval) eesotsas J. Palvadrega² keeldusid tunnistamast EKP Eesti-suunalise tegevuse monopoli, hinnates nii „iseseisvat” EKP-d kui ka selle keskkomiteed ebaefektiivseteks, kui mitte lausaliselt fiktiivseteks organisatsioonideks, liidreid J. Anveltit, H. Pöögelmanni jt. aga isehakanud võimuhaarajaks. Mõlemad leerid süüdistasid teineteist, sünkroonis ÜK(b)P skismadega, kõigesuunalistes kallakutes, oportunistis, trotskismis, jne., apelleerisid ÜK(b)P Keskkomiteele ja Kominterni juhtorganeile, kes valdavalt toetasid Anvelti-Pöögelmanni leeri, ehkki ajuti jagus leebemaid noomitusi neilegi.³

1930. aastate algul tõsteti ÜK(b)P ja selle sõltlasparteides päevakorda võitlus „rahvusdemokratismiga” (hilisema termini „kodanlik natsionalism” ekvivalent). Peatselt leidsid ka eesti kommunistide konkureerivad leerid teineteise esindajate hulgast rohkesti „rahvusdemokraate” – kulakluse ja „valge Eesti fašistliku ideoloogia” varjatult toetajaid.

Sääraste insinuatsioonide ja ka alljärgnevalt vaatluse alla võetava dokumendi retoorika seletuseks tuleks märkida, et kommunistide tava poliitilisi vastaseid, oponente ja konkurente *en gros* fašistideks sildistada sai alguse 1920. aastate alul, Kominterni IV kongressil (05.11.–05.12.1922 Moskva). Ehkki (endise sotsialisti) Mussolini „marss Roomale” oli

toimunud napp nädal enne IV kongressi algust, konstateeriti 05.12.1922 vastu võetud „Kominterni taktika teeside” 5. alapunktis „Rahvusvaheline fašism”: „Itaalia „klassikalise” fašismi, mis on haaranud enda kätte kogu riigi, iseloomulik tunnus on, et fašistid mitte ainult ei moodusta hambuni relvastatud kontrrevolutsioonilisi võitlusorganisatsioone, vaid püüavad ka sotsiaalse demagoogia abil saavutada toetust laiades rahvamassides: talurahva ja väikekodanluse hulgas, isegi teatud osa proletariaadi seas. [– – –] Päevakajaline on fašismioht paljudes maades – Tšehhoslovakkias, Ungaris, peaaegu kõigis Balkanimaa-des, Poolas, Saksamaal, Austrias, Ameerikas ja isegi sellistes maades nagu Norra. Fašismi ilmumist ühes või teises vormis ei saa välistada isegi Prantsusmaal ja Inglismaal.”⁴

Peagi olid fašiseeruvateks loetute seas ka Balti riigid, sotsiaaldemokraatidest olid saanud „sotsiaal-fašistid” jne.

EKP juhtkonna mahitatud „rahvusdemokratismi” vastases võtmes rünnak „fontannikute” vastu pungus tähelepandamatu luulekriitikana Eesti Proletaarsete Kirjanikkude Assotsiatsiooni⁵ ajakirjas Leegid 1931. aastal ilmunud Peno Alnovo (Osvald Madisson)⁶ artikliga „Eesti kulakute õrnatundeline ööbik”, kus luuletaja Ain Rannaleeti (Rudolf Laurent)⁷ süüdistati kulakute kaits-

² Jakob Palvadrega (1889–1936), partei liige al. 1917. (1905.) a., 1918–1920 1. eesti kommunistliku pataljoni, Üksiku eesti kütibrigaadi ja 1. eesti kütidiviisi komandör, nov. 1918 – apr. 1919 põrandaalusel parteitööl Eestis, al. 1919. a. VK(b)P Eesti Osakondade Keskkomitee liige, 1924 lõpetas Leningradi ülikooli ajaloo alal, töötas õppejõuna Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlikus Ülikoolis Leningradis jm., hukati poliitiliste repressioonide käigus 1936. J. Palvadrega ise märkis parteilist kuuluvust 1905. aastast. Parteistaazi pikkuse kahtluse alla seadmine oli kommunistide sisetülides sageli kasutatav võte. Palvadrega puhul ei leidnud Kominterni kontrollkomisjon jälgi tema parteilisest tegevusest aastail 1912–1917. – ERAF, f. 25, n. 2, s. 1353, l. 16.

³ Üksikasjalikult on eesti kommunistide sisekonflikti põhjuseid, käiku ja tagajärgi käsitlenud O. Kuuli raamatus: Fontanka ja Moika vahel. Eesti kommunistide sisetülidest aastail 1919–1938. Tallinn, 2010.

⁴ Fourth Congress of the Communist International. Theses on Comintern Tactics 5 December 1922. – <http://www.marxists.org/history/international/comintern/4th-congress/tactics.htm..>

⁵ Eesti Proletaarsete Kirjanikkude Assotsiatsioon, lüh. EPKA = Leningradi Proletaarsete Kirjanikkude Assotsiatsiooni eesti sektsioon (1926–1932), hiljem Nõukogude Kirjanike Liidu eesti sektsioon (1932–1937), aktiivsemad liikmed – Peno Alnovo (O. Madisson), V. Buk, P. Meisel, H. Angervaks (E. Päll) jt.

⁶ Peno Alnovo (kodanikunimega Osvald Madisson; 1902–1938), sündis Narvas, EKP liige al. 1921. a., arreteeriti 1922. a. revol. tegevuse pärast, 1926 emigreerus Nõukogude Liitu, õppis Leningradis Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlikus Ülikoolis, töötas ajalehe Edasi toimetuses, kuulus Eesti Proletaarsete Kirjanikkude Assotsiatsiooni juhtkonda, arreteeriti ja hukati 1938 (?) – Eesti kirjanike leksikon. Tallinn, 2000, lk. 404.

⁷ Ain Rannaleet (kodanikunimega Rudolf Laurent; 1904–1943), sünd. Peterburi kub.-s, Simiititsa eesti asunduses, õppis Petogradi/Leningradis põllumajandustehnikumis ja Herzeni-nim. Ped. Inst. Eesti sektsioonis, töötas õpetajana Leningradi obl. Eesti ja soome rahvuskoolides. Oli üks EPKA rajajaid, heideti organisatsioonist 1930. a. välja, arreteeriti 1937 ja suri vangilaagris. – Eesti kirjanike leksikon, lk. 440–441.

mises. Järgnenud Rannaleedi protestile vastati juba ajalehe Edasi (ÜK(b)P KK ja ÜK(b)P Leningradi Oblastikomitee häälekandja) toimetuse artikliga „Lüüa kõvemini Eesti natsionaaldemokratismi pihta”, toimetuse seisukohtadele avaldasid toetust H. Pöögelmann jt. EKP juhtfiguurid. Seejärel ilmus ridamisi „rahvusdemokratismi” kritiseerivaid artikleid ja brošüüre ning J. Marchlewski nim. Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli Eesti seksiooni⁸ koosoleku otsus, milles nõuti J. Palvadre kui „rahvusdemokratismi” teoreetilise ja poliitilise juhi väljaheitmist parteist ja „rahvusdemokratismi” ideid propageeriva kirjanduse (sealhulgas J. Palvadre tööde) kõrvaldamist raamatukogudest.⁹

1934. aasta jaanuaris, ilmselt frustree-rituna võimaluste puudumisest oma seisukohti laiemale parteilisele avalikkusele selgitada,¹⁰ koostas rühm eestlastest ÜK(b)P liikmeid (kõik 7 allakirjutanut, tuntuim neist J. Palvadre, märkisid parteistaaži alguseks 1905. või 1906. a.) kirja ÜK(b)P Keskkomiteele, täpsemalt parteidistsipliini eest vastutanud ÜK(b)P Keskkontrolli Komisjonile¹¹, milles omakorda süüdistati EKP-d ja selle juhtfiguure (eriti H. Pöögelmanni) antimarksis- mis, oportunistis jne. fašismikäsiluseni

välja. Kirjas esitatud väited olid toetatud 13 (?) lisadokumendiga.¹²

Arvatavasti koostas kõik lisad üks „fontannikute” rühma juhtliikmeid Aleksander Riks.¹³

Autorid avaldasid veendumust, et kiri ühes lisadega: „[– –] piisava selgusega paljastavad teoorias ja praktikas klassivaenlase kasuks toimuva Marxi ja Lenini ideede väärastamise meetodid.”¹⁴

Samas on kõnealused lisad sedavõrd mahukad ja sisaldavad muu hulgas sääraseid teemapüstitusi, mis lubavad mõnda neist vaadelda ka pagulaskommunisti groteskse katsena 1920.–1930. aastate Eesti kultuuri- diskussioonides kaasa kõneleda.

„Fontannikute” 05.01.1934 kiri ÜK(b)P Keskkomiteele (Keskkontrolli Komisjonile)¹⁵

„Selmet viia läbi selgitustööd ja võidelda eesti fašismi vastu, mis olnuks 1933. a. eriti tähtis, on NSVL-s ilmuv eestikeelne kommunistlik ajakirjandus, mida juhib Kominterni Eesti seksioon, suunatud vanade bolševike-eestlaste vastu, keda avalikult tembeldatakse eesti

⁸ J. Marchlewski nimeline Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlik Ülikool – Moskvas 1921–1936 tegutsenud õppeasutus kommunistliku liikumise rahvuslike kaadrite ettevalmistamiseks. 1922. a. asutati ülikooli osakond Petrogradis, kus eesti sektori õppejõududena tegutsesid H. Pöögelmann, R. Vakmann, J. Reesen, aga ka J. Palvadre jt.

⁹ O. Kuuli. Fontanka ja Moika vahel, lk. 73.

¹⁰ Valdavalt oli N. Liidus ilmunud eestikeelne trükiajakirjandus, nagu ka Leningradis 1923–1934 tegutsenud Kommunistliku Internatsionaali Eestis seksiooni kirjastus „Külvaja” Anvelti-Pöögelmanni leeri kontrolli all.

¹¹ ÜK(b)P KKK = ЦКК БКП(б) – 1921–1934 parteidistsipliini järgimist kontrollinud ÜK(b)P organ, hilisema nimetusega ÜK(b)P Keskkomitee j. a. Parteikontrolli Komisjon (1934–1952), NLKP Keskkomitee j. a. Parteikontrolli Komitee (1952. a-st).

¹² Lisasid on kirja juurest ümber paigutatud teiste sisekonflikti parteilise juurdalse materjalide juurde mitmesse säilikusse. Käesoleva artikli autoril on õnnestunud leida 8 lisa 13-st (?) (nr. 1, 2, 5, 7, 9–12). Kiri – ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 1–2; kirja lisad – ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 3–8; s. 1693, l. 1–22, s. 1353, l. 30–32.

¹³ Aleksander Riks (1889–1936 ?), sündis Arensburgis (Kuressaare), lõpetas 1916. a. Peterburi ülikooli õigus- teaduskonna, VSDTP liige 1905. a-st, 1917 Narva Revolutsioonikomitee liige, 1918 tegutses Petrogradis muu hulgas Erakorralise Komitee (Tšekaa) uurijana, 1918–1919 juhtis Eesti Tööraha Kommuuni Rahva- majandusvalitsuse Rahanduskomisjoni ja Keskpanga tööd, kuulus Eesti Erakorralise Komisjoni presiidiumi, 1918–1923 töötas Petrogradis Erakorralises Komisjonis/ Poliitilises Peavalitsuses (GPU), seejärel NSVL Rahanduse Rahvakomissariaadi asutustes. – ERAF, f. 25, n. 2, s. 1353, l. 1–5. Arreteeriti ja hukati 1936. – O. Kuuli. Fontanka ja Moika vahel, lk. 92.

¹⁴ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 2.

¹⁵ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 1–2. Väljavõtted nii kirjast kui lisadest on vene keelest tõlkinud käesoleva artikli autor. Kirja lisad sisaldavad ohtralt, valdavalt üsna täpselt, vene keelde tõlgitud tsitaate eestikeelsetest trükistest, mis on siin võimaluse korral esitatud algallika (s. t. eestikeelsete trükiste) järgi ja neile ka viidates.

fašismi agentideks. [– – –] Tähelepanelikult uurides kirjastuse „Külvaja” poolt NSVL-s avaldatud eestikeelseid trükiseid paljastub terve süsteem kasvatuslikke mõjutusmeetodeid, mis seavad kahtluse alla marksismi-leninismi ja ÜK(b)P juhitud sotsialismi ülesehitamise NSVL-s. See masside mõjutamise süsteem sisendab ideed eesti töölisliikumise, proletaarsete revolutsiooni, üleminekupeeriõdi ja Eestis sotsialismi ehitamise teede eripärast. Lõppkokkuvõttes on kogu süsteem suunatud rahvusvahelise revolutsioonilise töölisliikumise laostamisele ja klassivõitluse lämmatamisele Eestis, mis arenevat vaid talle eriomaste seaduspärasuste järgi. [– – –] Eesti proletaarsete kirjanike hulgas valitseb formalism [– – –], vanima kirjaniku ja luuletaja Pöögelmanni teosed on täis müstitsismi ja kristlikku moraali. [– – –] Samal ajal on [eesti] proletaarset kirjanikud ja ajakirjandus NSVL-s fašistliku eesti keeleuuenduse, tähtsaima natsionalistliku kasvatusmeetodi, mõju all. [– – –] Eesti kodanluse ja ohranka ülesandeid täites levib Nõukogude eesti koolides [N. Liidus] laialdaselt kontrrevolutsiooniline rahvusdemokratism. Laulikute ja mängude, lugemike, matemaatikaõpikute jne. kaudu jutlustatakse „eesti rahva” ühtsuse, eesti keele puhtuse ja kõlalise kauniduse jms. ideid.”¹⁶

Kõigi eeltoodud moonutuste peaideoloogiks lugesid kirja autorid H. Pöögelmanni, „kes tuli töölisliikumisse reaktsioonilisest eesti ajalehest „Postimees” ja on kogu elu võidelnud Marxi ja Lenini vastu, seda võitlust oskuslikult revolutsioonilise fraseoloogiaga varjates”¹⁷.

Läkituse lõpuosas nõudsid allakirjutanud: „[– – –] käesoleval hetkel, kui Nõukogude-maad ähvardab vahetu relvastatud intervent-

sioon, milles kodanlikul Eestil tuleb mängida kaugeltki mitte teisejärgulist rolli, nõuame, et ÜK(b)P KKK rakendaks kiirelt meetmeid ülalkirjeldatud eesti kodanluse huvides toimuva masside mõjutamise parteivastase süsteemi likvideerimiseks.”¹⁸

Lisa nr. 1:

„Kontrrevolutsiooniline trotskistlik laim marksismi-leninismi kohta”¹⁹

„Fontannikute” kirja esimeses lisamaterjalis leidis koostaja A. Riis „õelat laimu marksismi-leninism kohta” Kominterni Eesti sektiooni poolt välja antud ja H. Pöögelmanni toimetatud ajakirjas Klassivõitlus 1931, nr. 131–136 ja nr. 138 ilmunud P. Meiseli²⁰ artiklites „Leninlik õpetus proletaarset revolutsioonist” jt.

A. Riis, kes lähtus Meiseli-kriitikas ilmselt ajakirjas Proletarskaja Revolutsija 1931, nr. 6 ilmunud Stalini artiklist „Mõningatest bolševismi ajaloo küsimustest”, koostatud 5-leheküljeline tekst kujutab endast kommunistlikku skolastikat, kus Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini tsitaate ja fraase kõrvutatakse, nende konteksti ja tõlgenduste üle arutletakse ja mis pakub sellisena kõrvaltvaatajaile vähe kaasaelamisvõimalusi. Ilmselt adudes käsitluse raskepärasust, esitas koostaja dokumendi lõpuosas põhiseisukohad 9-punktilise süüdistusena, kus konstateeris, et P. Meisel „jultunult moonutab”, „võltsib fakte ja tsitaate” ja kokkuvõttes „desarmeerib ideeliselt eesti proletariaadi tema võitluses kodanliku diktatuuri ja selle peamise toe – sotsiaalfašismi vastu”. Kirjastus „Külvaja” aga on Meiseli artikleid trükkides „ilmutanud pehkinud liberalismi”, „solidariseerunud anti-

¹⁶ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 1–1p.

¹⁷ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 1p.

¹⁸ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 2.

¹⁹ ERAF, f. 25, n. 2., s. 1353, l. 30–32

²⁰ Peeter Meisel (kodanikunimega P. Kõvamees; 1901–1937), sündis Pärnumaal Abja vallas, astus Eestis illegaalse EKP liikmeks, 1924 arreteeriti süüdistatuna politseiagendi mõrvamises ja mõisteti surma, põgenes 1925 Nõukogude Liitu. Lõpetas 1929. a. Leningradis Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli, töötas hiljem dialektilise materialismi õppejõuna Punase Professuuri Instituudis. Oli Eesti Proletaarsete Kirjanik-kude Assotsiatsiooni juhtivaid tegelasi, töötas Leningradis kirjastuses „Külvaja”, toimetas ajakirja Leegid. Arreteeriti ja hukati 1937. – Eesti kirjanike leksikon. Tallinn, 2000, lk. 328–329.

leninlike ja parteivastaste seisukohtadega”; „Meiseli artiklid [– –] tuleb töörahva laiade masside ees paljastada ja kasutusest kõrvaldada.”²¹

Lisa nr. 2:

„[Kirjastus] „Külva” väljaantava ja levitatava eestikeelse kirjanduse kontrrevolutsioonilise trotsismi ideoloogilised alused”²²

Kirja autorite, Palvadre-leeri kommunistide veendumuse kohaselt immutasid N. Liidus väljaantavat eestikeelset kirjandust trotsismiga peamiselt „Pöögelmanni-sugused kodukootud marksistid [– –] kes revideerivad, täiendavad ja „kohandavad” Marxi-Lenini õpetust Eesti oludele, kus nende [Pöögelmanni-suguste] arvates areng teistest kapitalistlikest riikidest erinevate seaduspärasuste järgi kulgeb.”²³

Karakteerse näitena käsitleti H. Pöögelmanni raamatut „Ääremärkused Wenemaa Kommunistlike Partei programmi juure”²⁴, mida jällegi 5 lehel tsiteerides-analüüsides jõuti järeldusele, et „Pöögelmanni parteivastane brošüürike avaldab eesti tööliste laostavat mõju ja on sisuliselt muutunud eesti kodanluse ja tema ohranka relvaks võitluses NSVL vastu”²⁵.

Lisa nr. 5:

„Kontrrevolutsiooniline fašistlik kirjandus, tööliklassi ja tema avangardi – kommunistliku partei ohjeldamatu laimamine ja nõukogude kriitik. /August Jakobson. „Vaeste-Patuste

alev”. Romaan 2 osas, 760 lk. Kirjastus „Loodus”. Tartu, 1927. a./”²⁶

Hilisem ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees oleks tõenäoliselt olnud mõnevõrra üllatunud nii ülevaate pealkirjast kui ka sisesejuhatavast tõdemusest: „Romaani „Vaeste-Patuste alev” peetakse August Jakobsoni loominguks, tegelikkuses on see aga paljude valge Eesti ohranka paberimäärjate kollektiivne töö, kes isandate sotsiaalset tellimust täidavad. [– –] Ta [lugeja] võib vaid jälgida tervet panoraami häbematu laimu ja täielikke võltsinguid tööliklassi kohta, kõikjal, igal sõnal, igal tegevusliinil, tervel raamatul lasub operaatori – eesti ohranka – pitsat.”²⁷

Pärast traditsioonilist viit masinakirjalehekülge tsitaate romaanist jõuti ka pealkirjas viidatud „nõukogude kriitikuni”: „Kuidas küll võis juhtuda, et seda kontrrevolutsioonilist, laimavat ja räpast pornograafilist teost levitatakse Nõuk. Liidus? Seda leiab raamatukogudes, haridusmajade klubides, koolides. Loevad seda täiskasvanud, lapsed, töölised ja mürgitavad oma teadvust klassivaenlase ohtlikema mürgiga. [– –] Vähe sellest, romaan saab võrdlemisi kiitva hinnangu ÜK(b)P liige H. Pöögelmannilt. [– –] Kuid palju aastaid EKP KK liikmeks olnult ja selle väljaandeid juhtinult on meil täielik õigus nõuda tõsist ja bolševistlikult klassipositsioonilt antud hinnangut säärasele teosele [– –] seda enam, et valge Eesti ajakirjandus avalikult väidab, et see teos [Vaeste-Patuste...] EKP KK liige sm. Anvelti sulest pärineb.”²⁸

Seega vedasid „fontannikud” siin enam-vähem selge võrdusmärgi J. Anvelti ja kirju-

²¹ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1353, l. 32.

²² ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 1–3.

²³ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 1.

²⁴ H. Pöögelmann. Ääremärkused Wenemaa Kommunistlike Partei programmi juure. Kommunistlike Partei Eesti Keskkomitee Wenemaa büroo. Peterburg, 1919.

²⁵ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 3p.

²⁶ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 16–21.

²⁷ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 16.

²⁸ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 21.

H. Pöögelmann oli A. Jakobsoni romaani retsenseerinud Leningradis ilmunud ajalehe Edasi kirjanduslisas Leegid 1928, nr. 1 (7) (nimetatud väljaannet ei ole käesoleva artikli autoril kasutada õnnestunud) ja hinnang oli, vastupidiselt „fontannikute” väidetule, valdavalt siiski negatiivne. Eestis kõrvutas A. Kivikas 1928. a. K./Ü. ►

tise alguses mainitud „valge Eesti ohranka paberimäärijate kollektiivi” vahele.

Lisa nr. 7:

„Märkmeid meie luuletuste kohta” – K. Trein. Ajakiri Uus Küla 1929. a. /Kontrrrevolutsiooni-line luuleteooria/²⁹

Selles dokumendis võeti vaatluse alla ÜK(b)P Siberi Komitee Eesti sektiiooni väljaandes Uus Küla 1929, nr. 3–17 ilmunud K. Treini³⁰ kirjutis „Märkmeid meie luuletuste kohta”. K. Treini käsitlust hinnati „kontrrrevolutsiooniliseks luuleteooriaks” ja lahati põhjalikult alalõikudes: „Lenini vastu”, „Sotsialistliku ülesehitustöö vastu”, „Revolutsiooni vastu”, „NSVL vastu”, „Vormi nimel, kodanliku kultuuri eest”.

„Fontannikute” kaebekirjas ei olnud literaat Trein mõistagi iseseisva märklaua staatuses, ka selles dokumendis, nagu mitmel pool mujalgi, kerkib korduvalt (ja üsna seosetult) tema varjust, kui kurat mängutoosist, Hans Pöögelmanni ja hetkeks ka J. Anvelti kuju:

„K. Trein kirjutab: „Ka wisatakse ette luuletusi, mis wiis aastat tagasi on juba ilmunud. Ja see tõendab, et luuletajad on ammugi õppima hakanud, on nii kaugele edasi jõudnud, et uuematest luuletustest on ju raskem

H. Pöögelmann. Kewadetuuled. Leningrad, „Külvaja” kirjastus. 1926. Repro

etteheite materjali leida. Ning see kõik sel ajal, kui leidub neid, kes arwates Ameerika

► „Loodus” kirjanduslikul õhtul peetud kõnes Pöögelmanni kirjutise Victor Neggo (Kaitseliidu II (propaganda) osakonna pealik ja ajakirja Kaitse Kodu vastutav toimetaja) järsult eitava hinnanguga, mainides ka kumu J. Anvelti autorlusest: „Omal ajal liikus kuuldus, et Jaan Anvelt olevat „Vaeste-Patuste alevi” autor. Huvitavaks paralleeliks Neggo arvustusele on enamlase Pöögelmanni arvustus. Haruldane nähtus, kus kaitseliitlase ja kommunisti arvamused ühtuvad.” – Mis ütleva avalik sõna „Looduse” võistlusromaanide kohta? (Albert Kivikas’ e kõne K./Ü. „Looduse” kirjanduslikul õhtul 10. veebruaril s. a.). Kirjanduslikke Uudiseid 1928, nr. 17, lk. 5–6. Lõbustaval kombel kõlas viidatud Kaitseliidu propagandapealiku artikkel tooni poolest enamgi kokku Pöögelmanni parteiliste oponentide, „fontannikute”, hinnanguga – V. Neggo: „Detsembri lõpupäevil peeti Tallinnas hariduskongressi. Seal arutati ka avalikkude raamatukogude küsimust. Eriti aga küsimust, kas muretseda neisse kogudesse kõiki trükitis ilmunud Eesti teoseid või ainult teatud valik. Ning siis selgus, et enamik tuntud Eesti haridustegelasi ei leidnud kuidagi võimaliku olevat lubada vaba pääsu avalikkudesse raamatukogudesse elu mülkaid kirjeldavaile, haiglasi degenerante ülistavaile Eesti riiklust õonestavaile ja vabariigi põhiseadust mõnitavaile teoseile. Nende eest tuleb avalikke raamatukogusid hoida kui katku eest, sest nad on katk meie rahva hinge, eriti aga meie kasvavale põlvele, nad mürgitavad meie rahva hinge, teevad ta jõuetuks ja roojaseks, valmistavad teed kommunismile, meie vabaduse hävitamisele. Ja sellele seisukohale kirjutan kahe käega alla.” – V. Neggo. Tänapäeva eesti ilukirjandus. – Kaitse Kodu 1928, nr. 1, lk. 12.

²⁹ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1694, l. 6–10.

³⁰ Karl Trein (1900–1937), sündis Väike-Maarja lähedal, veebruaris 1918 siirdus Venemaale, võttis Punaarmee osa Vene kodusõjast, lõpetas 1931. a. Leningradis Herzeni-nim. pedagoogilise instituudi, töötas kirjastuses „Külvaja” ja ajakirja Leegid juures, tegutses aktiivselt Eesti Proletaarse Kirjanikkude Assotsiatsioonis, ÜK(b)P liige al. 1932. a., arreteeriti ja hukati 1937(?). – Eesti kirjanike leksikon, lk. 611.

ülesleidnud, kordavad kooris Noa wanust tõde: õppige.”³¹ Kus nüüd Leninil ja kommunistlikul parteil võistelda säärase ajalooliste suurustega nagu Noa või meie – sotsialismi ehitamise ajal – Noa ajaga. See on esiteks, irvitamine partei ja Lenini üle ja teiseks, lugejatesse mõtte sisendamine, nagu oleks piiblilood tõepärased. Müstitsism on fašismi parim vahend masside orjastamiseks, müstitsism ja piiblilood on põhimotiivideks ka Pöögelmanni luules. [– – –] Väljaastumine Lenini, kommunistliku partei, sotsialismi ehitamise ja proletaarse revolutsiooni vastu tähendab väljaastumist ka NSVL vastu. Treini NSVL-vastased väljaastumised ei ole uudis. Pöögelmann on ka varem vene bolševike ja NSVL vastu sõna võtnud. [– – –] Tõelise luule sünni Treini järgi: „Siin võivad tegewad olla kõige esiteks personaalsed põhjused.”³² „Personaalsed põhjused” – see on kodanlik luule – individualistlik luule. Isiksus on ju kõik aga massid mitte midagi, nagu väidab ka Anvelt. [– – –] On ilmne, kelle tellimust Trein täidab ja kelle huve kaitseb [– – –]. Tellimus on täidetud ja isandad on rahul, arusaamatuks aga jääb, miks nõukogude ajakirjanduses siiani ei ole meie vaenlaste sääraseid sepitsusi paljastatud. Pöögelmann küll laulab oma laulus revolutsioonile, et revolutsioon sai alguse taevast ja heideti põrgusse ning et revolutsioon ise sündis taeva ja põrgu suudlusest. Pöögelmann muidugi kirjutab nii taevast ja põrgust kui ka „Kõigekõrgemast” kui reaalselt eksisteerivaist, kusjuures tema „Laul revolutsioonile” on kirjutatud 13. mail 1919. a. Luugas

ja uuesti trükitud tema luuletuste kogumikus „Kevadetuuled” 1926. a. Pöögelmann lõpetab oma luuletuse papiliku kinnitusega – „aamen”, Trein oma proletaarse luule teooria aga revolutsiooni vihkamisega.³³ Kuid nii üks kui teine täidavad sama tellimust. [– – –] Pöögelmann on kõigi „Külvaja” kirjastuse ja Kominterni Eesti sektsiooni väljaannete poliitiline toimetaja, Trein aga EPKA juht.”³⁴

Lisa nr. 9:

„Mälestuskogumik „Kahekümne viiele Isborskis tapetule”. /Vanade kommunistide kujutamine nahahoidjate, reeturite, piinajate, härrastena jne.”³⁵

1931. a. ilmus Leningradis Eesti Proletaarse Kirjanikkude Assotsiatsiooni toimetatud kogumik 30.08.1919 toimunud Eestimaa ametiühingute I kongressi 25 hukatud delegaadi mälestuseks.³⁶

Nagu selgub „fontannikute” kirja lisast nr. 9, ilmnevad selles, üsna tavalises propaganda-brošüüris, Eesti kommunistide omavahelised vastuolud õige krüpteeritult, ainult pühendaile mõistetavas vormis.

Väljaannet „Kahekümne viiele...” analüüsides märkis lisa koostaja A. Riks kõigepealt, et 1931. a. on Kominterni Eesti sektsiooni [EKP] Ajaloo Komisjon J. Käsperti (komisjoni sekretär al. 1925. a., al. 1931. a. EKP KK Leningradi büroo sekretär, Anvelt-Pöögelmanni leeri esindaja) juhtimisel saatnud Vanade Bolševike Ühingu³⁷ kompromi-

³¹ K. Trein. Märkmeid meie luuletuste kohta. – Uus Küla. Põllumajanduslik, teaduslik ja ilukirjanduslik Siberi Teataja hinnata kaasanne. Väljaandja: Ü.K.(e)P. Siberi Komitee Eesti sektsioon. (Novosibirsk) 1929, nr. 3, lk. 43.

³² K. Trein. Märkmeid. – Uus Küla 1929, nr. 16, lk. 252.

³³ „Papiliku kinnitusega – „aamen”” lõpeb H. Pöögelmanni luuletus „Laul revolutsioonile” Petrogradis ilmunud ajakirjas „Klassivõitlus”, 1919, nr. 5/6, lk. 21–22 avaldatud variandis, kirjastuse Külvaja väljaandel 1926. a. Leningradis ilmunud luulekogus „Kevadetuuled” ja ka hilisemates väljaannetes on „aamen” kadunud [minu märkus – P. V.].

³⁴ ERAF, f. 25, n.2, s. 1693, l. 6–10.

³⁵ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 11–15.

³⁶ Kahekümne viiele Isborskis tapetule. Kirjastus Külvaja, Leningrad, 1931.

³⁷ Vanade Bolševike Ühing = Общество старых большевиков – tegutses aastail 1922–1935 algul VK(b)P j. a. Oktoobrirevolutsiooni Ajaloo Komisjoni ja hiljem ÜK(b) P KK j. a. V. I. Lenini Instituudi juures. Ühendas Oktoobrirevolutsiooni-eelse staažiga kommuniste, ühingu asutamise aastal oli nõutav 18aastane katkematu parteistaaž, s. t. al. 1904. a.

teerivaid materjale ühingu liikme J. Mikkali kohta. „Fontannikute” hinnangul oli süüdistuste puhul tegemist „teadliku ja jultunud valega, [– – –] mis on suunatud mitte ainult parteilane Mikkali vaid kogu partei vastu”³⁸.

Kogumikus „Kahekümne viiele Isborskis tapetule” on muu hulgas avaldatud A. Terijõe (Maurer)³⁹ dokumentaalse tagapõhjaga ilukirjanduslik jutustus „„Demokraatia” hälli ees”⁴⁰, mida lisas nr. 9 lähemalt valgustati.

Loos esineb Saksa okupatsioonivõimude poolt Naissaare vangilaagri kinnipeetavate hulgas negatiivse tegelasena „härraskommunist” Lakkim (tagurpidi lugedes – Mikkal), „kes saanud kommunisti nime kas enda või pahura saatuse tuju pärast. Praegu peab ta end suureks ja vanaks kommunistiks, kuigi teised sellest asjast teisel arvamisel on”.⁴¹ Jutustuse tegelane Lakkim olevat lisaks alatule käitumisele kaasvangide suhtes veel ka 1910. a. koos vend Abramiga Ameerikas Bostoni Eesti Sotsialistlike Seltsi kassa varastanud.⁴²

A. Riksi hinnangul oli Lakkimi kirjandusliku kuju kaudu üldistavalt laimatud kõiki „vanu kommuniste” ja terve kogumik „teadlik võltsing ja avalik töö välismaise kodanluse, töörahva vaenlaste, heaks. Kusjuures [– – –] kahjurluse panevad kollektiivselt toime Kominterni Eesti sektiioon, Eesti Proletaarsete Kirjanikkude Assotsiatsioon, kirjastus „Külvaaja” [– – –]. Selle kontrrevolutsioonilise töö eest, kommunistliku partei diskrediteerimise eest peavad ühtemoodi karmilt karistada saama kõik osalised [– – –].”⁴³

Kahekümne viiele Isborskis tapetule. Leningrad, „Külvaaja” kirjastus. 1931. Repro

Lisa nr. 10:

„Fašistliku Eesti poolt suunatud keelekahjurlus NSVL-s”⁴⁴

Kõnealune lisa peegeldab, kuidas „keeleuuenduse lõppmattuseni tõmmatud kurv”

³⁸ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 11

³⁹ Arnold Terijõe, (kodanikunimega Maurer; 1902–1937?) sündis Virumaal Järve vallas, 1918 astus Punakaarti, langes sakslaste kätte vangi, vabanes vangilaagrist 1919, EKP liige al. 1921, arreteeriti 1922, pärast vabanemist 1926 suundus illegaalselt N. Liitu, töötas Leningradis kirjastuses „Külvaaja” ja ajalehe Edasi toimetuses, oli Eesti Proletaarsete Kirjanikkude Assotsiatsiooni liige, arreteeriti 1937 ja arvatavasti hukati. – Eesti kirjanike leksikon, lk. 592–593.

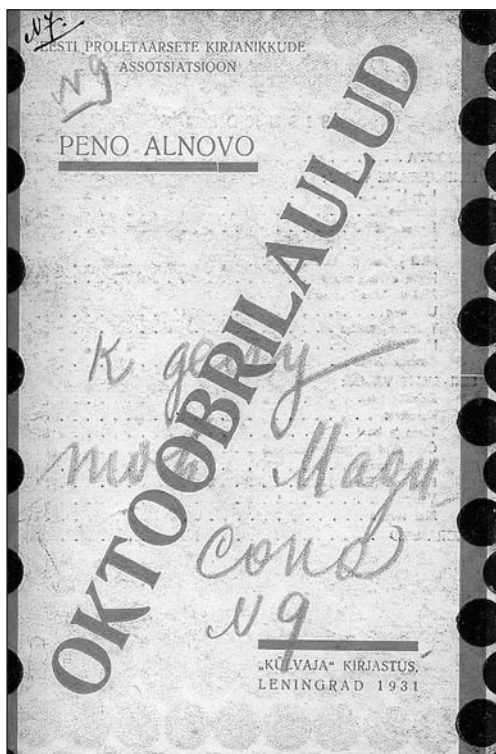
⁴⁰ Kahekümne viiele Isborskis tapetule, lk. 37–53.

⁴¹ Samas, lk. 38.

⁴² Johannes Mikkal viibis tegelikult Ameerikas aastail 1907–1917, osales koos vendade Iisaki ja Augustiga Philadelphia Eesti Selts töös, ei nõustunud ühingu ülevõtmisega Ameerika Sotsialistliku Partei toetajate poolt ja keeldus seltsi varasid üle andmast. J. Mikkali parteilise kuuluvuse osas avaldati kahtlusi, eesti tööliikumise tegelased Ameerikas pidasid teda pigemini anarhistiks. 1917 pöördus J. Mikkal Eestisse tagasi ja oli Saksa okupatsioonivõimude poolt vangistatuna Vääna-Peetri (Peterhof) mõisas vangilaagris. – ERAF, f. 25, n. 2, s. 1123, l. 1, 13.

⁴³ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 14.

⁴⁴ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1695, l. 6–8

Peno Alnovo. Oktoobrilaulud. Leningrad, „Külvaja“ kirjastus. 1931. Repro

kummalise jónksuga ka Moskva parteikon-torite kabinette läbis.

A. Riks: „Üheks peamiseks natsionalist-liku kasvatus vahendiks fašistlikus Eestis on niinimetatud „keeleeuendus“, s. t. liikumine sellise keele väljatöötamiseks, mis vastaks eesti kodanluse salongide ja hallparunite (mõisnike) huvidele ja mis on haaranud mitte ainult keeleteadlasi vaid ka Kaitseliitu (fašistide ametlik sõjaline organisatsioon, mis valitsuse poolt selliseks tunnistati peale 1924. a. detsembriülestõusu Revelis) ja kodanlikku noorsugu ülikoolides ja gümnaasiumites. [– – –] Artiklis „Keeleeuendus ja noorus“ kirjutab keegi O. Juht: „Ainult üksikud avat kõrvad kuulevad juba uue, puhta, eufoonilise eesti keele hurmavaid helisid ning tajuvad häälestet

keelinstrumentide akkordide. Noored aga tun-nevad kõik keeleeuenduse maagilist mõju!... Me noored ei saa kinni toppida vahaga oma kõrvu, vaid peame kuulama Läänemere siree-nide kandlehääli.”⁴⁵ Selliste ülespuhutud sõnadega petetakse noorsugu, töotades, et edaspidi „Puhas, ilus, uuendet eesti keel kord asub meie majadesse ja säält peab see kõlama yhelt Eesti piirilt teisele ja kaugemallegi veel, võidukalt kui triumfi pasun, kui sireenide laul...” (ajakiri „Keeleeuendus”, nr. 2)⁴⁶ Kuid meie teame, et need „võidukad Läänemere sireenid“ varjavad eesti-soome kodanluse plaane uute territooriumite haaramiseks, sel-leks elanikkonna lai massi ettevalmistades kasutatakse keelt kui ideoloogilist vahendit. Samas ajakirjanumbris on avaldatud rahvus-fašistliku keeleteadlase, „keeleeuenduse” ideelise juhi ja innustaja, J. Aaviku poolt koostatud [aforismid]. Esitame mõned neist gümnaasiuminoortele mõeldud aforismidest: „[1] Ühenduses on jõud – ka keeleeuenduse alal. [3] Igayks, kes eesti keele puhtasti ära õpib, mõjub seega eesti rahvuskultuuri eden-damiseks kaasa. [4] Keeleline radikalism ei tohi jääda ainult nooruse unistuseks. [7] Toe-tades keeleeuendust toetame praegu vahest rohkem kui millegagi muuga rahvusmõtet. [8] Kõigist keelist on mulle ometi kõige armsam eesti keel. [11] Keeleeuendus on suurel mää-ral iluprobleem, esteetiline unistus. [12] Keel on rahvuslik aare. [16] Eesti keeleuendus on ainulaadne maailmas.” jne.⁴⁷

Kodanliku Eesti eksisteerimise algusest peale puhastati keelt erilise hoolega vene mõjudest. Keeleteadlased on kirjutanud terve lasu artikleid vene keelest laenatud sõnast „uulits”, mis oli masside seas sadade aastate jooksul laialdaselt kasutusel. Sõna „uulits” põhjustatud tormis veeklaasis ilmutas oma võimeid ka soome professor Lauri Kettunen, kes kirjutas artikli „Rahulik surm „uulitsale”!”. Ta leiab, et sõnast „uulits” Eesti linnades vänge vene õhk lehvib, vaatamata

⁴⁵ K. O. Juht. Keeleeuendus ja noorus. – Keeleeuendus 1925, nr. 2, lk. 9.

⁴⁶ Samas.

⁴⁷ Keeleeuenduse mälestusaforismid. Saaremaa Yhisgümnaasiumi Keelelise Ringi liikmeile kirjutatud Joh. Aavik. – Keeleeuendus 1925, nr. 2, lk. 9. Aforism nr. 7: „toetame [– – –] rahvusmõtet” on „fontannikute” kirja lisas tõlgitud: „поддерживаем идею национализма”.

sellele, et maa Lääne-Euroopa kultuuripiirkonda kuulub. Kettunen nõuab visalt: „Ega kahju tõesti ei oleks, kui iga võõra sõna vaste ka eesti keeles olemas oleks, kuid mujal ilmas käivad purismi nõuded kõigepäält „kõõgikeele” vastu, s. o. nende igapäevasemate sõnade vastu, mis rahvakeele kaudu kirja-keelde on kippunud ja haritud rahvuslase maitsele ei vasta – esimeses järjekorras just „uulitsa” taoliste vastu.”⁴⁸ Kettunen püüab eesti keeles samasugust puhastust läbi viia, mis soome keeles juba läbi on viidud, kus selliste rahvusvaheliste sõnade nagu revolutsioon, elekter, telegramm jt. asemel on omad spetsiifilised soome sõnad /vallankumous, sähkö, sähkö-sanoma jt./.

Eesti natsionalistid ei jää oma soome võitluskaslastest maha, asendades näiteks sellise masside teadvusele võimsat mõju avaldava sõna nagu „revolutsioon” mittemidagiütleva, laialivalguva, ilmetu sõnaga „mullistus” (Vt. J. Aaviku „Uute sõnade sõnaraamat”, 1921 Tallinn) mis tähendab mulksumist [бульканье]. Üldiselt asendatakse sõnad, mis on proletariaadile tuntud ja lähedased, uutega, mis peavad nende revolutsioonilise sisu tööliste teadvusest välja söövitama.

Fašismile on iseloomulik tagasipöördumine keskaegse ideoloogia juurde, seda on näha Poolas ja Saksamaal [– – –]. Selline tagasipöördumine keskaegsusesse ilmneb ka müstitsismi laias levikus kõigis Euroopa kapitalistlikes riikides, sealhulgas ka Eestis.

Natsionalismi juurutamiseks, klassivas- tuolude kinnimätsimiseks, on sotsiaal-fašist Marta Lepaga eesotsas kokkusoperdatud „omaenese” eesti religioon, ristides selle müütilise jumal Taara nimega.

[– – –] Eestis ilmneb see tõmme keskaeg-

susesse, lisaks kiriku ja müstitsismi tugev- nemisele, ka keeles, kus leiab aset tagasi- pöördumine keele vanade vormide juurde mida ammutatakse vanast luulest, iganenud kirjakeelest, mõnest vähetuntud murdest jne. näiteks -lle – lõpulisus -le asemel peale kaasrõhulisi silpe, -det ja -tet lõpulisus, näit. kirjutet, keedet, viind, kaet, säet, maet jne., uuendused, mis äärmiselt raskendavad eesti kirjakeelt. Selle uuenduse tulemusel on Eestis praegu kaks keelt: „peen ja õilis” uuendatud suurkodanluse keel ja masside keel, nende- vaheline erinevus on niivõrd suur, et peenest kodanluse keelest on võimalik aru saada üks- nes rahvus-fašist J. Aaviku koostatud erilise sõnaraamatu abil mille esimeses, 1919. a. väl- jaandes oli üle 2000 sõna, 1921. a. väljaandes aga juba üle 4000 sõna.⁴⁹

See keele-alane liikumine, mida juhivad Eesti valitsevad ringkonnad, teiste seas ka Kaitseliit /fašistl. sõjaline org./, ja mis kujutab endast ideoloogilist jõudu, mis liidab elanik- konna väikekodanlikke kihte kapitalistliku „iseseisva” Eesti ümber, imbub ka NSVL-i.

Toome siin rea näiteid fašistlike mõjude ilmnemisest kirjanduses mida NSVL töörahva laiadele hulkadele annab läbi kirjastuse „Kül- vaja” välja Kominterni Eesti sektsioon.

Kahtlemata on Peno Alnovi /O. Madis- soni, EKP KK ja ÜK(b)P Leningradi Oblasti Komitee häälekandja, eesti ajalehe Edasi toi- metaja k. t., kirjanduslik pseudonüüm/ ilm- selgelt agent, kes levitab NSVL eestlastest tööliste hulgas valge Eesti rahvus-fašistlikku keelt. Tema väikese luulevalimiku „Oktoob- rilaulud” andis välja kirjastus „Külvaja”. [– – –] Kogumik ilmus 1932. a. Leningra- dis valge Eesti sini-must-valge lipu all, kus punane on üksnes foon [– – –].⁵⁰

⁴⁸ L. Kettunen. Rahulik surm „uulitsale”! – Eesti Kirjandus 1922, nr. 2, lk. 63.

L. Kettunen artiklit ÜK(b)P Keskkomiteele tutvustades jätsid „fontannikud” küll märkimata, et kõnealuses artiklis L. Kettunen just „rahvus-fašistliku keeleteadlase” J. Aavikuga polemiseeris. Viimane kaitses artiklis „Kas „tänav või „uulits”?” (Eesti Kirjandus 1922, nr. 1, lk. 31–32) õige kirglikult „uulitsat”, lõpetades artikli: „Olen kindel, olen vankumata kindel, et „uulitsa-tänav” revolutsiooni eksitus edaspidi varsti heaks tehakse ja jälle tagasi pöördakse, koguni ametlikult, vana hea „uulitsa” juurde.” [minu märkus – P. V.].

⁴⁹ Ilmselt peeti siin silmas väljaandeid: Uute sõnade sõnastik: sisaldab üle 2000 uue ja haruldase sõna ühes tuletuslõppude tabeliga / korjand ja kokku säädnud Johannes Aavik. Tartu, 1919; Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik: sisaldab üle 4000 uuema ja vähem tuntud ning haruldase sõna (kokku säädnud Joh. Aavik). Tallinn, 1921.

⁵⁰ ERAF, f. 25, n. 2, s.1691, l. 6 p.

„Valge Eesti fašistliku keeleteaduse” mõju näitena toodi Peno Alnovo tarvitatud uudis-sõnad: „võlund”, „lakkama”, „julm”, „tillem”, „kahur”, „vangla” jne.; natsionalismi-puhang ilmnenu ka selles, kuidas Alnovo oma kodulinn Tallinna maailmalinnade kõrvale sätib.⁵¹

Viimase ideoloogilise naela Peno Alnovo loomungusse löi ülevaate koostaja A. Riks tõdemusega, et: „kummatigi leidub selle autori „peenest, elegantses kirjanduslikus keeles” Lenini jaoks vaid väljend „paljaspea” – millel on eesti keeles selgelt sarkastiline, negatiivne, nõrgamõistuslikku – idiooti märkiv tähendus.”⁵²

Järgnevalt süüdistasid märgukirja autorid veel kord läbisegi nii Eesti kui ka Nõukogude Liidu eestikeelse kirjanduse väljaandjaid natsionalistlikus purismipatus, kus keelest eelkõige nõukogulikud mõjud üritati välja puhastada:

„[– – –] näiteks asendatakse kogu maailmas tuntud ja kõigi eestlastest tööliste poolt kasutatud sõna „kolhoos” vägivaldselt, masside tahte vastaselt, oma väljamõeldisega „ühistu” [– – –]. Eriti iseloomulik on sõna „vangla” kasutusse surumine, mille abil üritab eesti fašism näidata, et Eestis ei ole enam neid vanu süngeid tsaariaegseid türme [– – –], mistõttu võetakse kasutusele uus, „heakõlaline”, rahvale tundmatu nimetus „vangla” / varem – „vangimaja”/[– – –]. Purismi aluseks on natsionalistlik püüd asendada Oktoobri-

volutsiooni käigus loodud sõnad ja väljendid kodukootutega, suretades nii nende revolutsioonilise sisu, väidetavalt „emakeele” puhuse nimel.

Tuleb märkida, et „Külvaja” /Kominterni Eesti sektsiooni kirjastus Leningradis/ poolt välja antud eesti keele grammatika õpikud on natsionalistliku kasvatuses tööriistadeks. Neis esitatakse grammatilisteks harjutusteks üksikuid fraase, salmikesi ja rahvajutte loomariigist ja loodusest. Kui tuuakse näiteid ühiskondlikust elust, siis näiteks säärased: „Tee tööd hõigiga, siis sööd leiba isuga.” /Kure ja Totsel „Keel ja Kiri” 1930. a. /⁵³, mis taasloob kapitalistlik-kulaklikku moraali, või näiteks sellelaadseid: „Üles, üles, hellad vennad, üles, üles! Sõidame nüüd sõõrumäele, üles!”⁵⁴, mis kujutab kõiki eestlasi hellade vendadena ja järelikult mätsib teadlikult kinni klassivastuolud ja klassivõitluse. Ülalviidatud Kr. Kure ja L. Totseli grammatikaõpikus [– – –] lk. 63 tuuakse nimekirja kirjanikest [– – –] kus esimesena ilutseb tuntud sotsiaal-äraandja Vilde nimi, kes on olnud valge Eesti valitsuse saadik Saksamaal, autasustatud „teenete”, nii poliitilise tegevuse kui ka fašismi kasuks tehtud ajupesuse, eest Eestis mõisaga.⁵⁵

Edasi on [nimekirjas] 1922. a. Eesti timukate poolt metsikult tapetud seltsimees Viktor Kingissepa kõrvale paigutatud kulaklik kirjanik Ain Rannaleet [– – –]. Lisaks eelnimetatutele on nimekirjas ka teisi rajataguseid valge Eesti kirjanikke segamini EPKA

► Tekstis viidatud luulekogu: Peno Alnovo. Oktoobrilaulud. Eesti Proletaarse Kirjanikkude Assotsiatsioon. „Külvaja” kirjastus. Leningrad, 1931. A. Riks eksis siin kogu väljaandmise aastaga (kordustrükkidest andmed puuduvad) ja kirjeldas luulekogu välisilmet üsna vabalt, väljaande esi- ja tagakaas on kaetud siniste mummudega valgel taustal, esikaant ääristavad punased jooned [minu märkus – P. V.].

⁵¹ Siin viidati ilmselt luuletusele „Kümnes” kogust „Oktoobrilaulud”, lk. 14: „[– – –] Las möödub mõni aasta veel ja siis: / New-York, Chikago, London ja Pariis / Berliin, Tallinn, Barcelona – / kõik, kus on valitsenud kodanlus vast toona / all Internatsionaali võimsat müha / pühitsevad suurt Oktoobri võidupüha.”

⁵² ERAF, f. 25, s.1691, l. 7.

Siin viidati arvatavasti luuletusele „Meil jätkub jõudu” kogust „Oktoobrilaulud”, lk. 17–19: „Algu... / Verevad kangad... / Elektri ergutav valgus / paistab loosungite reale: / „Lööklane – jõu kogu!” / „Tuli oportunistide peale...” / „Kõik valima nõukogu...” / Toolide ridu / täidab ärev hulk / On ’s pidu? / Avaneb lavasulg – / eesriie vabastab silmle kaks büsti. / Paljaspea Leenin kõrge otsaga, / ja teraskindel Staal [– – –].”

⁵³ Kr. Kure ja L. Totsel. Keel ja kiri I. Grammatika, õigekirjutus ja keelearendus: tegelik eesti keeleõpetus. Leningrad, 1930, lk. 58.

⁵⁴ Samas, lk. 40.

⁵⁵ Siinkohal ülevaate koostajad pisut eksivad – valitsus lubas kirjanikule 60 aasta juubeliks (1925) kinkida suvila koos aiamaaga. Kuna sobivat maja ei leitud, asendati lubatu 1927. a. korteriga Kadriorus Rohelise aasa tänaval. Vt. <http://linnamuuseum.ee/vilde/e-vilde-korterist/vilde-korteri-saamise-lugu/> [minu märkus – P. V.].

aktiivi liikmetega, mis kaotab kõik eraldus-
jooned Nõukogude Liidu sõprade ja vaen-
laste vahel.”⁵⁶

Seejärel esitas A. Riks ideoloogilise diver-
siooni näitena 1928. a. kirjastuse „Külva-
ja” avaldatud lugemiku „Kodu ja kool”⁵⁷, kus
„[– –] natsionalistlik kasvatustöö avaldub
isikunimede valikus, millistest paljud on vali-
tud erilisest eesti nimede kalendrist, mille on
koostanud Oskar Kallas, tuntud Eesti „rah-
vuskangelane” kes 1919. aastal saadikuna
Soomes aktiivselt värbas „soome lihunikke”
nõukogude võimu vastu võitlema.[– –]
Toome siin valiku nimedest, mis võetud O.
Kallase kalendrist: Virve, Laine – *Волна*, Hil-
lar – *Нежный*, Ilo – *Красота* (mehenimi),
Ülo jt.”⁵⁸

Mainiti ära ka kirjanduslik almanahh
„Aksioon” mis oli A. Riksi hinnangul :
„sotsiaal-fašistide ja Eesti ohranka hääle-
kandja [– –] sammub uuendatud „salong-
liku” Kaitseliidu keele propageerijate esi-
ridades” ja mida hoolimata sellest „vabalt
levitatakse NSVL töötavate masside hulgas
[– –] ja laenutatakse [Leningradi] Eesti
Haridusmaja raamatukogust soovijatele
kodus lugemiseks.”⁵⁹

Dokumendi lõpuosas paljastati ka, „kes
siis lõppude-lõpuks on juhtinud ja mahitanud

aastate jooksul eesti parteilises ja nõukogude
trükisõnas keele fašiseerimist” – ei keegi muu
kui Hans Pöögelmann, kelle tõelise palge pal-
jastamiseks toodi mõne sarkastilise kommentaari
saatel ära venekeelne tõlge tema rah-
vusromantilise luuletusest „Tervitus”.⁶⁰

Lisa nr. 11:

„A. Soome, A. Štšerbakov, F. Klimberg. „Laulud
ja mängud töökoolidele”. Kirjastus „Külva-
ja”. Leningrad 1930. /Kulakliku ja kodanliku
agitatsiooni läbiviimise süsteem nõukogude
töökoolides/”⁶¹

Eesti õppekeelega töökoole tegutses 1920.–
1930. aastatel Nõukogude Liidus ligi 200,
kümnendivahetusel ulatus õpilaste arv neis
peaaegu 10 000-ni.⁶²

Valdavalt Nõukogude Liidus välja antud
õpikute kasutamisele mindi eesti rahvuskoo-
lides Nõukogude Liidus üle 1920. aastate kes-
kel ja ühte neist on A. Riks „fontannikute”
kirja lisas nr. 11 ka kriitiliselt analüüsida võt-
nud.

„Piirdumata sotsiaal-fašistliku ja fašistliku
agitatsiooniga keele ja kirjanduse, matemaatika
ja isegi ühiskonnateaduse õpikutes, teeb
„Külva-ja” kirjastus Pöögelmanni juhtimisel

⁵⁶ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 7–7p.

⁵⁷ Kodu ja kool: [aabit] /kokku seadnud S. Kirsch, J. Saviauk, L. Kert jt/. Külva-ja, Leningrad, 1928.

⁵⁸ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 7p. Siin viidati ilmselt O. Kallase koostatud raamatule: Sadakakskümmend uut
ristinime. Tartu, 1914; 1921 (2.-3.tr).

⁵⁹ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 8.

Vasakpoolse maailmavaatega või muul viisil radikaalitsevate kirjanike (August Jakobson, Rudolf Sirge, Ralf
Rond (Jaan Kurna), Ormi Arp (Nigol Andresen), Valter Kaaver, Aleksander Antson jt.) loomingut avalda-
nud almanahh „Aksioon” (I–II Tartu, 1926, 1927; III Tallinn, 1929) köitis „fontannikute” tähelepanu ilmselt
eelkõige seetõttu, et väljaande kaastöötajate ja -autorite hulka kuulusid ka EKP variorganisatsiooni Eesti
Töölise Parteid al. 1929. a. juhtinud Valter Kaaver ja Ida Meerits, kes oli 1930. aastate algul EKP-s kiirelt
karjääri teinud Leo Looringu (kod.-n. Johannes Meerits) õde. [Minu märkus – P. V.]

⁶⁰ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 8–8p; H. Pöögelmann. Tervitus. Esmailm.(?) – Kiired 1. Jurjev, 1901.

⁶¹ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 4–5.

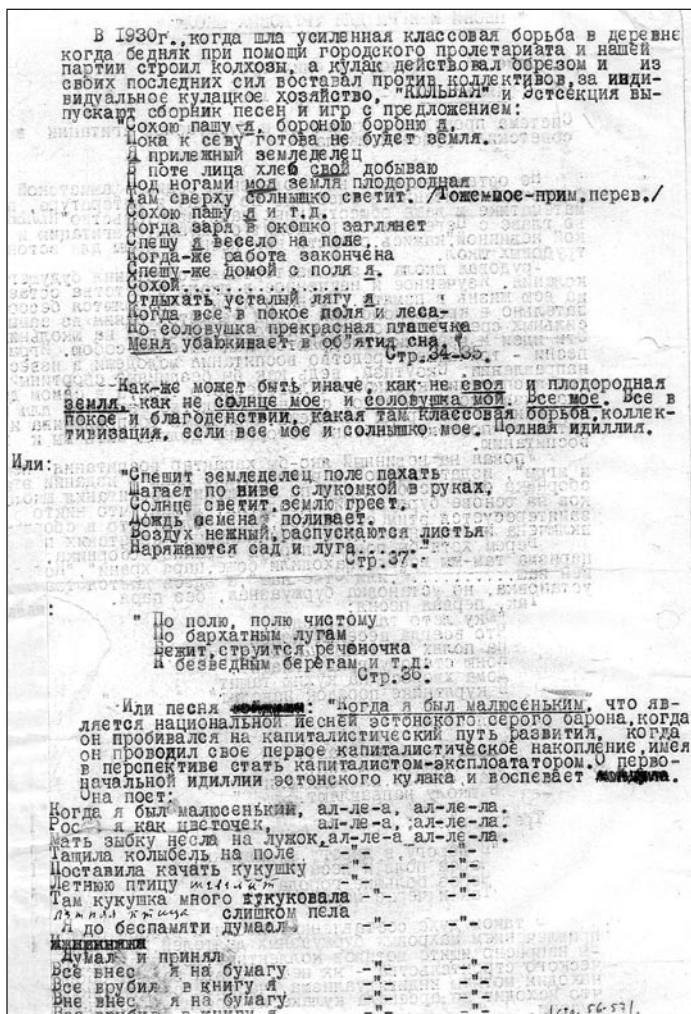
Töökoolideks (единая трудовая школа) muudeti kõik Vene NFSV Hariduse Rahvakomissariaadi alluvuses
tegutsenud I (5-aastane koolikursus 8–13-aastastele lastele) ja II astme (4-aastane koolikursus 13–17-aas-
tastele lastele) koolid Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee 16.10.1918 dekreediga. Vt.: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_377.htm.

Riiklike, rahvusvahemuste keeltes tegutsevate koolide loomine ja tegevus reguleeriti Vene NFSV Hariduse
Rahvakomissariaadi 31.10.1918 määrusega. Vt. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_386.htm.

Rahvuskoolid kui „kodanliku natsionalismi ja nõukogude-vastasuse kolded” likvideeriti ÜK(b)P Orgbüroo
24.01.1938 otsusega. Vt.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Istst/2010_3/R1/publikacii.pdf

⁶² V. Maamägi. Uut elu ehitamas, lk. 111–112.

Väljavõtte lisast 11.
ERAF, f. 25, nim. 2, s. 1693, l.4 p.

kodanlikku agitatsiooni ka sellisel, väliselt süütu, alal nagu laulud ja mängud eesti töökoolidele. [— —] „Laulu ja mänguga” kasvata-
mise näilisele süütusele lootes on kirjastus ja [selle] juhtivad tegelased käesolevas kogumi-
kus olnud eriti helled koolilaste kasvatamisel
kodanliku ideoloogia vaimus, lootes, et kogu-
mik kellegi tähelepanu ei kõida, seda enam,
et kogumikku on lülitatud ka „kroonulik”
doos „ametlikke” nõukogude laule. Võtame
algatuseks kas või kogumiku esilehe. Tsaari-

ajal leidsime siit alati „Jumal keisrit kaitse
Sa”, „Коль славен наш...”⁶³ või „Meie Isa...”,
ka siin antakse oma, aga kodanlik, suunitlus,
ilma tsaarita.

Niisiis, esimene laul:

„Juku suvi möödub nii, töös, et lõbu alati
põllul itsme kriipsu veab, vanal ruunal lakka
seab
kodus hagu kööki toob, kanakuuris korda
loob...”⁶⁴

⁶³ „Коль славен наш Господь в Сионе” XVIII–XIX saj. vahetusel loodud laul (muusika: D. Bortnjanski, sõnad: M. Heraskov), Venemaa mitteametliku hümn staatuses, Eestis tuntud ka G. Tersteegeni tekstiga (M. Lipu tõlkes) koraalina „Ma kummardan sind, Armuvägi” (KLPR, 264) [minu märkus – P. V.].

⁶⁴ „Juku töö suvel” / sõnad: J. Saviauk. – Laulud ja mängud töökoolidele. I [Noot] / [koostanud] A. Soome, A. Ščerbakov, F. Klimberg. Leningrad, 1930, lk. 1.

Teine laul:

„Kodus lapsed töötavad, ei nad vaevast hooli
vanemad siis saadavad sügisel neid kooli...”⁶⁵

Kolmas laul:

„Teele, tee, kurekesed, üle metsa, maa,
üle suurte linnade ja üle mere ka!...”⁶⁶

Samas vaimus laulud on ka teisel lehel, kasutatud on purukodanlike tegelaste, nagu Enno jt. [loomingut]. Ilmaasjata otsite siit kollektiivsuse motiive, sotsialistliku ülesehitustöö motiive – neid ei ole. Mitte see pole kogumiku ülesanne. Me leiame kulakluse, eesti kodanluse arsenalist pärinevaid individualismi, eraomanduse jms. motiive.

1930. a., kui oli käimas ägenev klassivõitlus külas, kui kehvik linnaproletariaadi ja meie partei abil ehitas kolhoose aga kulak kasutas kärbikut ja viimast jõudu kokku võttes püüdis seista individuaalse kulakliku majapidamise kaitsel, kollektiivi vastu, avaldavad „Külva” ja [Kominterni] Eesti sektsioon laulude ja mängude kogumiku, kus pannakse ette:

„Sahaga künnan ma, äkkega äestan ka
kuni saab külville valminud maa!

Ma olen agar põllumees,
söön leiba palehigi sees.
Siin viljamaa mul jalge all,
sääl päike paistab üleval /Ka minu oma – tõlgi
märkus/

Sahaga künnan ma jne.

Kui vaatab koit mu aknasse
siis ruttan rõõmsalt väljale.
Kui aga töö on tehtud sääl
siis tõttan koju põllu päält.

Sahaga...

Ja väsind heidan puhkama
kui rahus väli, mets ja maa.
Kuid ööpik kaunim künnilind
siis une hõlma laulab mind“⁶⁷

Kuidas siis muidu kui mitte oma ja viljakan-
dev maa ja päike on minu ja ööbik on minu.
Kõik on minu. Kõik on rahus ja õndsuses, mis
klassivõitlust siin, kollektiviseerimist, kui kõik
on minu ja päikseke on minu. Täielik idüll.
[– – –] Või laul: „Kui mina olin väiksekene”,
mis on eesti hallparuni rahvalaul ajast, mil ta
asus kapitalistlikule arenguteele, kui ta kogus
oma esimese kapitali, valmistudes tulevikus
saama kapitalistiks-ekspluaataatoriks. Eesti
kulaku algupärasest idüllist laulabki:

„Kui ma olin väiksekene alle-aa, alle-la
Kasvasin ma kannikene alle-aa, alle-la
Ema viis hälli heinamaale alle-aa, alle-la
Kandis kiigu kesa peale alle-aa, alle-la
Pani käo kiigutama, alle-aa, alle-la
Suvilinnu liigutama alle-aa, alle-la
Sääl siis kägu palju kukkus alle-aa, alle-la
Suvilindu liialt laulis alle-aa, alle-la
Mina meelta mõttelema alle-aa, alle-la
Mõttelema, võttelema alle-aa, alle-la
Kõik ma panin paberisse alle-aa, alle-la
Raiusin kõik raamatusse alle-aa, alle-la”⁶⁸

[– – –] Kodanlike autorite, sealhulgas eesti
pastorid ja paadunud natsionalistid ja mus-
tasajalased, kellelt pärineb üle poole kogumike
lauludest, hulgast leiame ka Pöögelmanni.
Pöögelmann annab muidugi teistsuguse sisuga
luuletusi, kuid kui koos kirjutad, vaja ka kokku
kõlada. Peab ju tema, kui kirjastuse „Külva”
peatoimetaja, pärgama luuletused oma müs-
titsismiga. Pöögelmann kirjutab:

„Las paukuda vasarad võimsal väel,
Tuld purtsagu tunnete mägi –
Uut lunastust toob oma tugeval käel
Proletaarlaste ühine vägi...

⁶⁵ „Kodus lapsed töötavad...” / [Sõnade ja viisi autor märkimata]. – Laulud ja mängud, lk. 1.

⁶⁶ „Teele, tee, kurekesed” / sõnad: F. Kuhlbars. – Laulud ja mängud, lk. 1.

⁶⁷ „Sahaga künnan ma” / muusika: H. G. Nägeli (sõnade autor märkimata). – Laulud ja mängud, lk. 34–35.

⁶⁸ „Kui ma olin väiksekene” / Eesti rahvaviis, seadnud J. Kappel; sõnad: rahvalaul. – Laulud ja mängud, lk. 56–57. [Siin toodud laulu tekst kogumikus avaldatud redaktsioonis – P. V.]

Ja vendluse vandel nõiduneb
Mõök võitmataks võitluse kãras" ...⁶⁹

Pöögelmann peab mainima proletariaati aga mitte üksnes klassivõitluse vaid „lunastuse“, „vande“ ja „nõidusega“ [seoses]. On ju tarvis istutada noortesse ebausku, muidu ei kuula nad pappe ja kulakuid.

Kulaklik poeet Rannaleet tirib välja traktori, nagu Pöögelmann tiris proletariaadi, ja kirjutab:

„Mulla pinda söövad sahad
traktor ise turtsub eel...
Jukule vaod poolde sääarde,
kui nii järel jookseb ta...
[Sirged, mustad vaod jäänd maha]
lustiline kündja meel..."⁷⁰

Õige muidugi: kulakul on traktor, tema künnab lustiga, tema järel aga jookseb mööda vagusid tema pojake ja rõomustab. Rannaleedil ei sobi ju laulda traktorist, kui kolhoosi omandist. Kust siis kolhoos võiks traktori saada, see ei sobi [luuletaja] sotsiaalse tellimusega. Üks kõige purukodanlikemaist eesti värsiseppadest – Enno maalib idüllilise pildi kodanlasepojakesest, kui väikemees mängi „oma maaga“ „peremeest“ ise „pitka piipu tõmmetes“.⁷¹

Teine kodanlik eesti kirjanik Tamm annab lk. 21 otse direktiive noorsoole, kirjutades:

„Veere, värten vurinaga,
ketra, vakk nüüd kiiruga!
Veere sa, kiiruga,
hoogu sulle annan ma.
Tuleb õuest tuppä ema,
lejab värtna veeremas.
Küll siis kohe tunneb tema,
kellest abi kasvamas.

Rõõmuga, tunneb ta,
kellest abi kasvamas.
Küll siis koha ketrajale
isa voki ostab ka,
koonla annab ema talle,
kauniks lõngaks kedrata.
Vurista, värten, sa
ketra, vakk, nüüd kiiruga”⁷²

Nagu näha, ronib kirjastus „Külvaja“ nahast välja, et ainult küla kollektiviseerimisele ja industrialiseerimisele vastu seista. „Külvaja“ juhtivate töötajate arvates peab kõik jääma vanaviisi ja ideaaliks olema tubli talumees – külakurnaja.

Kindlal põhjusel on sedalaadi laule 85-st üle 50. See on kulakluse, eesti kodanluse ülistamine nõukogude, sotsialismi vastu. Kindlal põhjusel on kogumik koostatud eesti pap-pide, nagu Lipp ja Malm, ning purukodanlike kirjanike: Tamm, Enno, Linnutaja, Piirikivi, Kamsen, Kuhlbars, Suurkask, Vöhrman, Koidula, M. Veske /„Jumal keisrit kaitse Sa“ tõl-kija ja tsarismi ülistaja/, Hermanni ja paljude teiste kaasabil. Ainuüksi kirjastuse „Külvaja“ poolt 1930. a. väljaantud ja kõigis NSVL eesti töökoolides levitatava „laulude ja mängude“ kogumiku autorite nimekirj räägib selget keelt sotsiaalsest tellimusest.”⁷³

Lisa nr. 12:

„Kõige uuem aeg 1789–1914“ – Peeter Trei-berg. Aktsiaseltsi „Varrak“ väljaanne, Tallinn, I kd. 1921 ja II kd. 1923. /Sotsiaal-fašistlik „klassivõitluse“ õpik kui kohustuslik õpik kom-munistidele – üliõpilastele Lääne Vähemus-rahvuste Kommunistliku Ülikooli Leningradi osakonna eesti sektoris/”⁷⁴

⁶⁹ „Las paukuda vasarad...” / sõnad: H. Pöögelmann. – Laulud ja mängud, lk. 30.

⁷⁰ „Traktori künd” / muusika: F. Mendelssohn-Bartholdi, sõnad: A. Rannaleet. – Laulud ja mängud, lk. 34.

⁷¹ „Juss oli väike põllumees” / muusika: J. Aavik, sõnad: [E.] Enno. – Laulud ja mängud, lk. 46–47. E. Enno luuletuses on algupärane „peremees” kõnealusel väljaandes „Laulud ja mängud” küll juba läbivalt asendatud sõnaga „põllumees” [minu märkus – P. V.].

⁷² „Veere, värten, vurinaga” / Eesti rahvaviisi, sõnad J. Tamm. – Laulud ja mängud, lk. 21.

⁷³ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1693, l. 4–5. Arusaamatutel põhjustel on A. Riks ülevaate lõpus toodud lastele ohtlike kirjanike nimekirjast välja jätnud G. Suitsu, kelle tekstiga laul „Noored sepad” samuti kogumikus „Laulud ja mängud” sisaldub, vahetult enne „Internatsionaali” [minu märkus – P. V.].

⁷⁴ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 3–5.

Sarnaselt mitmele eespool vaadeldud dokumendile on ka 12. lisa puhul tegemist kahe-suunalise ründega.

Ühelt poolt võeti siin vaatluse alla professor Treibergi (Tarvel) uusajakäsitlus ja teatud pingutusega võib seda vaadelda ka teadusliku oponeeringuna (igatahes on korra kasutamist leidnud termin „metodoloogilised alused”⁷⁵). A. Riksi koostatud ülevaade on muidugi äärmuseni ideologiseeritud ja politiseeritud, kõik Treibergile esitatavad etteheited on taandatavad tõdemusele, et viimatinimetatu ei ole marksist-leninist. Üksluse järjekindlusega viitas dokumendi koostaja ka P. Treibergi parteilisele kuuluvusele,⁷⁶ mis näib, oli koostaja jaoks suuremgi patt kui marksist-leninist mitteolemine.

Teisalt, ja eelkõige, oli kirjutis sihitud Marchlewski nim. Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli Eesti sektsiooni vastu, mille „kollektiiv” oli nõudnud juhtiva „fontanniku” Jakob Palvadre parteist välja heitmist ja tema kirjutiste käibelt kõrvaldamist. Õppeasutuses kasutusel olnud Peeter Treibergi õpik oli aga järjekordne käepärane vahend kommunistide sisetulis tarvitada.

Lõike lisast nr. 12:

„Ajuti tekib küsimus, kust pärinevad eesti kommunistide⁷⁷ sotsiaal-fašistlikud ja isegi kodanlikud hoiakud? Miks nad astuvad välja Marxi ja Engelsi vastu ja miks vihkavad leninismi? Miks iga enesekriitilist märkust peetakse nende seas lubamatuks ketserluseks ja koheselt tõlgendatakse katsena Eestimaa Kommunistlikku Parteid diskrediteerida? On siin süüdi üksnes Pöögelmanni, Kaaveri, Asti ja teiste teooriad, mida esitletakse massidele

kõige õigemate ja paikapidavamate teooriatena töölisklassi jaoks? Kaugeltki mitte ainult. Kommunistliku ülikooli eesti sektoris õpetatakse tänase päevani noorele põlvkonnale „klassivõitlust” Eesti Jurjevi /Tartu/ ülikooli professori, Eesti kodanliku vabariigi ajaloolaste tööde ametliku toimetaja, sotsiaalfašist P. Treibergi õpiku järgi. P. Treiberg on vana sotsiaal-fašist selle partei aktiivi hulgast, keskpäraste annetega, silmapaistmatu oma teaduslikelt võimetelt, üsna kaua hoiti teda Jurjevi õpetajate seminari õppejõuna ja dotsendina ülikoolis. Eesti kodanlus hindas lõpuks Treibergi sotsiaal-fašistlikku tegevust ja aasta tagasi nimetati ta Tartu /Jurjevi/ ülikooli korraliseks professoriks.

Sotsiaal-fašistlikku õpikut käsitletakse Kommunistlikus Ülikoolis kriitikavabalt, isegi kardetakse seda kritiseerida. [– – –] Vahest esitab Treiberg hulgaliselt faktilist materjali, kui tema tööd kriitikata kasutatakse, samal ajal kui me vägagi kriitiliselt käsitleme Lukini⁷⁸, Friedlandi⁷⁹ ja teiste õpikuid, kui me oma esmajärguliseks kohuseks peame nende vigade kritiseerimist Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini [seisukohtadest] lähtuvalt? Ei midagi sarnast. Kõik ajaloolised sündmused taandab Treiberg kuningate, tsaaride, ühe või teise ministri tujudeks, nagu seda eredalt demonstreerib [suhtumine] XIX saj. esimese veerandi revolutsioonidesse Hispaanias, Itaalias, Kreekas jm., kui Inglismaa, Venemaa, Prantsusmaa jt. suhteid hinnatakse taoliste tujude tasandil /vt. lk. 127–139, II k./.

Või on ehk sotsiaal-fašistlikud lähtekohad sedavõrd peenelt maskeeritud, et eesti [vastutavatel] töötajatel ja isegi komm. ülikooli

⁷⁵ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 3.

⁷⁶ Peeter Tarvel (Treiberg) kuulus Eesti Sotsialistlikku Töölise Parteisse, oli I–II Riigikogu liige; A. Riksi kõnepruugis – „sotsiaal-fašist”.

⁷⁷ A. Riks pidas siin mõistagi silmas Anvalti-Pöögelmanni liini järgijaid [minu märkus – P. V.].

⁷⁸ Nikolai Lukin (1885–1940) – lõpetas 1909 Moskva ülikooli ajaloo teaduskonna, al. 1915. a. samas õppejõud, al. 1904. a. VSDTP liige, osales rev. liikumises, al. 1918. a. õppejõud Moskva Ülikoolis, Punaarmee Peastaabi Akadeemias ja Punase Professuuri Instituudis, 1932–1936 Kommunistliku Akadeemia Ajaloo Instituudi direktor, 1936–1938 NSVL TA Ajaloo Instituudi direktor, arreteeriti 1938, suri kinnipidamiskohas – Bolšaja Sovetskaja Ėnciklopedija elektrooniline väljaanne: <http://bse.sci-lib.com/article071645.html>

⁷⁹ Grigori (Tsvi) Friedland (1896–1937) – ajaloodoktor, professor, VSDTP liige al. 1917. a., õppejõud Punaarmee Peastaabi Akadeemias, Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlikus Ülikoolis jm., 1934–1936 Moskva Ülikooli ajaloo teaduskonna dekaan, 1936 arreteeriti ja hukati – Rossijskaja Evrejskaja Ėnciklopedija elektrooniline väljaanne: <http://www.ruken.ru/>

õppejõududel on raske metodoloogiliste lähtealuste iseloomu mõista? Ei midagi sarnast. Autor, sotsiaal-fašist Treiberg, kirjutab oma õpiku eessõnas selgelt: „Ainukese laialisema humanitaarteadusena omab üldine ajalugu ühtluskooli õppekavva võetud teaduste seas loomuliku väljapaistva erikaalu. Kui ühtluskooli eesmärgiks üldse on valmistada inimest elule, siis taotleb seda sihti erilisel just ajaloo õpetus. Mineviku vaatlemise kaudu lähen-dab ta õpilasi olevikule, püüab süvendada oleviku nähtustest arusaamist, hõlbustada orienteerumist nende keerulises rägastikus. Mineviku võrdlemine ja sidumine olevikuga aitab arendada ühiskondliku aatlemise kainust, kasvatada teadlikku vaadet elule ja tõelisuse tunnet. Näidates, kuidas nüüdisaja eluvormid kujunenud pikaajalises, järjekestvas protsessis, arendab ajaloo õpetus kodanlisi ja poliitilisi mõisteid ja pakub sellega suurt tuge kodanikuteaduse õpetamisele. /lk. 3/...

Siiski püüdsin käia põhimõtte järgi: *non multa, sed multum*, silmas pidades, et tähtsam, kui faktiliste teadmiste hulk, on ajaloo õppimisel omandatav vaade ajaloo kui geneetiliste protsesside kogu peale, mis arenevad teatud seaduspärasusega, nagu mingi sisemise loogika sunnil.” /lk. 3/⁸⁰

Nagu näha juba neistki väljavõtteist, ei ole sotsiaal-fašisti eesmärgiks vaadata ajalugu mitte klassivõitluse ajaloona, vaid kui „geneetiliste protsesside kogu peale, mis arenevad teatud seaduspärasusega, nagu mingi sisemise loogika sunnil”, kus klassid mõistagi asjasse ei puutu. Sotsiaal-fašist Treiberg seab eesmärgiks võitluse revolutsiooniteooria-tega, st. võitluse töölisklassi vastu, sest nagu

ta ütleb: „Mineviku võrdlemine ja sidumine olevikuga aitab arendada ühiskondliku aatlemise kainust, kasvatada teadlikku vaadet elule ja tõelisuse tunnet.”

Milline aga on meie sotsiaal-fašistide, töölisklassi timukate „ühiskondliku aatlemise kainus”, „teadlik vaade elule” ja „tõelisuse tunne” – see on igale töölisele kommentaaridetagil selge.

Ja sellist sotsiaal-fašistlikku ajalugu jule-takse häbi tundmata pakkuda NSVL-s meie noorsoole, mürgitades tema teadvust klassi-vaenlase ohtliku mürgiga.

Ja et keegi ei kahtleks sotsiaal-fašisti „siiras kavatsuses”, et tema õpik oleks relvaks võitluses töölisklassi vastu, loetleb ta oma austatud õpetajad, kelle järgijaks ta on: „Eri-liselt palju võlgnen oma hiljuti ärasurnud õpetaja, Peterburi professori N. J. Karejevi kirjatöödele, loengutele ja suusõnalistele seletustele.”⁸¹ Siin ilmselt Treiberg kinnitab, et tema ajalookontseptsioon on „täiesti väl-japeetud”, kuna kõik pärineb tema õpetajalt – kadetilt ja kodanliku teaduse professorilt, Karejevilt, kes kogu oma elu võitles mark-sismi vastu.

Kuid Treiberg ei oleks sotsiaal-fašist, vaid kõigest avalik klassivaenlane, kui ta mainiks üksnes Karejevit. Oh ei. Ta on sotsiaal-fašist, töölisklassi sisevaenlane, ta on reetur, aga reeturil on vaja mainida ka majandust ja sotsiaalseid küsimusi, seetõttu ta kirju-tab: „Majanduslikkude olusuhete kirjeldu-sel kasutasin sarnaste teadusmeeste, nagu Sombart, Tugan-Baranowski, Kulischer, Marx, Schmoller jt. üldisi töid ja eriteadus-likke uurimusi.”⁸²

⁸⁰ P. Treiberg. Kõige uuem aeg: 1789–1914. I. Tallinn, 1921, lk. 3. Lõik P. Treibergi õpiku sissejuhatusest: „[---] aitab arendada ühiskondliku aatlemise kainust, kasvatada teadlikku vaadet elule ja tõelisuse tunnet” on A. Riksi koostatud dokumendis tõlgitud: „[---] поможет развивать умеренность общественных идеалов, воспитывать научное понимание жизни и чувство правильности.” [Minu märkus – P. V.]

⁸¹ P. Treiberg. Kõige uuem aeg: 1789–1914, lk. 4.

N. Karejev (1850–1931), ajaloolane, Varssavi ja Peterburi ülikooli professor, Konstitutsioonilis-Demokraatliku Partei liikmena Venemaa I Riigiduumas (1906), NSVL TA auakadeemik (1929) – Bol’šaja Sovetskaja Õtsiklopedija, t. 13. Moskva, 2009, lk. 126.

⁸² P. Treiberg. Kõige uuem aeg: 1789–1914, lk. 4.

Werner Sombart (1863–1941) – saksa majandusajaloolane.

Mihhail Tugan-Baranowski (1865–1919) – vene majandusteadlane.

Josif Kulišer (1878–1933) – vene majandusajaloolane.

Gustav Schmoller (1838–1917) – saksa majandusteadlane ja ajaloolane.

Nagu näha, pole ka Marxi unustatud, kuid temast pole võistlejat Sombarti, Tugan-Baranowski, Kulišeri ja teiste kodanlike mohikaanlastega, Marx aga on kodanluse jaoks lubatav kui inimene, kes üht-teist taipas majandusest, kuid midagi ei taibanud poliitikast, mis jääb [kodanluse] monopoliks.

Arvatavasti piisab juba üksnes sellest sisesejuhatusest, et mõista, millise ajalooõpikuga on tegu.”⁸³

Eelöeldule lisas A. Riks siiski veel rohkem kui kahe lehekülje jagu kommentaari dega tsitaate P. Treiberi õpikust ja lõppjärel duse: „Jääb üle üksnes imestada, kuidas seda sotsiaal-fašistlikku „klassivõitluse ajaloo” õpi kut pakutakse veel 1932. aastal kommunisti dele ja veel komm. ülikoolis, kus sepi tatakse Eestis töölisliikumisele juhte ja tööliklassile teoreetikuid. Ja muidugi eesti kodanlusel ei ole midagi selle vastu, et sellist teooriat komm. ülikoolis eestlaste hulgas levitatakse, jutlustab ju Treiberg sedasama teooriat Eestis – Jurjevi ülikoolis.”⁸⁴

Lõppvaatus

Eesti esimese põlvkonna kommunistide igikestvana näivad sisevastuolud katkestab *deus ex machina* – 1936–1938 parteipuhastuse ja massirepressioonide käigus hukati nii „fontannikute” (J. Palvadre, A. Riks 1936, V. Vöölmann 1937) kui ka „iseseisva” EKP juhtfiguurid (J. Anvelt 1936, H. Pöögelmann 1938). Kindlasti polnud siin määravaks *i*-mitmuse või *tet*-partitsiibi kasutamisega revolutsioonilisele liikumisele põhjustatud kahju, ent sama selge on, et suurema osa süüdistusaktist olid asjaosalised aastate jooksul üksteise kohta ise valmis kirjutanud.

Eluga pääsevad ja lavale tõusevad uued tegelased – 1938. aastal amnestiaga Eesti vanglatest vabanenud kommunistid (J. Lauristin, H. Allik), 1930. aastail EKP nn. Skandinaavia keskuses, algul Taanis, hiljem Rootsis, tegut-

senud K. Säre, ühena vähestest Venemaal pääsenuist N. Karotamm jt.

08.10.1940 taasühines EKP Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Parteiga, Kommunistlik Internatsionaal lõpetas tegevuse Kominterni Täitevkomitee Presiidiumi 15.05.1943 otsusega.

Kominterni Eesti sektsiooni arhiivimaterjalid: Kominterni Eesti sektsioon Moskvast (ERAF, f. 6495) on täielikult ja Kominterni Eesti Sektsioon Leningradis (ERAF, f. 25) osaliselt (v. a. isikutoimikud) digiteeritud ja kõigile huvilistele kättesaadavad Rahvusarhiivi koduleheküljel digiteeritud arhiiviallikate andmebaasis SAAGA.

Peeter Väljas

(1963), MA, arhivaar, Riigiarhiiv, Maneeži 4, 15019 Tallinn, peeter.valjas @ra.ee

⁸³ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 3–3p.

⁸⁴ ERAF, f. 25, n. 2, s. 1691, l. 5.